

Εισήγηση 17.12.2023

Κεφάλαιο 2: Η διαδικασία ανταλλαγής

Για πρώτη φορά στο δεύτερο κεφάλαιο ο Μάρξ ασχολείται με τη δράση των εμπορευματοκατόχων και όχι με την κίνηση των εμπορευμάτων. Θα τον απασχολήσουν δηλαδή τα συμφέροντα των ιδιοκτητών ως υποκειμένων και η διαδικασία της ανταλλαγής ως υπαρκτή, κοινωνική και χωροχρονικά προσδιορισμένη κίνηση.

Τα εμπορεύματα δε μπορούν να κινηθούν μόνα τους στην αγορά. Έτσι, οι εμπορευματοκάτοχοι λειτουργούν ως αντιπρόσωποι των εμπορευμάτων. Οι κάτοχοι πρέπει να συμφωνήσουν σε ένα είδος συμβολαίου μεταξύ τους, μιας ενιαίας βουλευτικής πράξης ώστε να εκποιήσουν τα εμπορεύματά τους. Δεν φαίνεται να περιγράφεται εδώ όμως μια ελεύθερη δράση των κατόχων, αλλά αντιθέτως, μάλλον, δρουν ντετερμινιστικά υπακούοντας στους προκαθορισμούς των εμπορευμάτων των οποίων είναι μόνο οι αντιπρόσωποι.

Πρόκειται για μια “...βουλευτική σχέση στην οποία αντανακλάται η οικονομική σχέση. Το περιεχόμενο αυτής της δικαϊκής ή βουλευτικής σχέσης είναι δεδομένο μέσα από την ίδια την οικονομική σχέση.”

Οι επιμέρους συγκεκριμένες “χαρακτηρολογικές μάσκες” των εμπορευματοκατόχων, οι επιμέρους χαρακτήρες ή ρόλοι δηλαδή, αντιπροσωπεύουν μόνο την οικονομική σχέση από κάτω. Το ίδιο συμβαίνει και με τις όποιες μεταξύ τους αντιθέσεις. Οι εμπορευματοκάτοχοι πράττουν, λοιπόν, ως προσωπεία των οικονομικών σχέσεων.

Στην αρχή του δεύτερου κεφαλαίου αναφέρεται για πρώτη φορά η έννοια της βίας, λέγοντας πως οι εμπορευματοκάτοχοι ακόμα και με βίαιο τρόπο μπορεί να αρπάξουν τα προϊόντα.

Ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο σε αυτό το σημείο είναι πως η αξία είναι μια κοινωνική μορφή, υπεισέρχεται η διάσταση του κοινωνικού. Κοινωνική διαδικασία είναι ακόμα και η αλληλοαναγνώριση των εμπορευματοκατόχων ως ιδιοκτητών ατομικής περιουσίας. Δεν πρόκειται για υπερϊστορική κατασκευή. Η ατομική ιδιοκτησία στον καπιταλισμό δεν σημαίνει απλώς την κατοχή των αγαθών αλλά τον αποκλεισμό των άλλων από αυτό το αγαθό. Πρέπει να αποδεχτούν ο ένας τον άλλο ως ατομικούς ιδιοκτήτες και τη διαδικασία ανταλλαγής ως μια αμοιβαία επιθυμητή πράξη.

Ο Κάρολος ασκεί κριτική στον Πруντόν καθώς θεωρεί ότι επιχειρεί να μετασχηματίσει τις έννοιες της παραγωγής και του αντίστοιχου προς αυτήν δικαίου ως αιώνιες κατηγορίες. Ωστόσο, δεν πρόκειται για υπερϊστορική κατηγορία αλλά έχει να κάνει με τη συγκεκριμένη οικονομική σχέση.

Οι εμπορευματοκάτοχοι βιάζονται να προβούν στη διαδικασία της ανταλλαγής καθώς για τους ίδιους το προϊόν τους δε διαθέτει χρηστική αξία, πέραν της χρηστικής αξίας ότι είναι εμπόρευμα, προϊόν ανταλλάξιμο με κάτι άλλο του οποίου τη χρηστική αξία επιθυμούν. Για να αποκτήσει αξία, λοιπόν, το εμπόρευμα, πρέπει να αντιπαραβληθεί με την αξία ενός άλλου εμπορεύματος κατά τη σχέση ανταλλαγής. Κάθε εμπόρευμα χρησιμεύει ως η μορφή εμφάνισης της αξίας ενός άλλου εμπορεύματος.

Διαπιστώνουμε έτσι, ότι εμφανίζονται δύο μορφές αξίας του εμπορεύματος. Αφενός, η άμεση χρηστική αξία (που δεν υφίσταται για τον κάτοχό του αλλά θα εμφανιστεί στον κάτοχο που θα το “αγοράσει”) και αφετέρου ενέχει πάντα δυνάμει την ανταλλακτική του αξία. Η ανταλλαγή πρέπει να συντελεστεί προτού “εμφανιστεί” η άμεση χρηστική αξία του αγαθού για τον ίδιο τον κάτοχό του.

Φαίνεται πως η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται πριν “γίνει αντιληπτή” η αξία της χρήσης του εμπορεύματος καθώς πρέπει να πραγματοποιηθεί ως ανταλλακτική αξία πριν (για να) αποκτήσει χρηστική αξία - χρησιμότητα (για τον κάτοχο που τις αποκτά). Αλλά ταυτόχρονα πριν αποκτήσει την ανταλλακτική του αξία έχει ήδη χρηστική αξία. Και αυτό διότι η ατομική συγκεκριμένη εργασία δημιουργεί αξία χρήσης, καθώς κάθε προϊόν ατομικής εργασίας ανταποκρίνεται σε μια κοινωνική ανάγκη - παράγεται κάτι χρήσιμο για τη δεδομένη κοινωνία.

Η **ανταλλαγή** είναι λοιπόν μια **ατομική διαδικασία** για τον εμπορευματοκάτοχο στον βαθμό που θέλει να ικανοποιήσει μια προσωπική του ανάγκη. Ταυτόχρονα είναι μια **κοινωνική διαδικασία** γιατί είναι μια αναγκαία διυποκειμενική πράξη. Σε άλλο σημείο, όταν εισαχθεί η έννοια της εργασίας ως δημιουργού αξίας, θα γίνει φανερό το πως συνδέεται το ατομικό με το κοινωνικό και σε ένα δεύτερο επίπεδο. Η συγκεκριμένη ατομική εργασία στον καπιταλισμό παράγει χρηστική αξία - προϊόντα που χρειάζεται η κοινωνία (οπότε το “πριν” της ανταλλαγής είναι μια ατομική διαδικασία) ενώ η αφηρημένη εργασία, δηλαδή η αφαίρεση από τη συγκεκριμένη εργασία, η “κατηγορία-εργασία” δημιουργεί την ανταλλακτική αξία. Αυτό γιατί η αφηρημένη γενική εργασία “ανήκει σε μια κοινωνική συνάρτηση”, είναι μια ειδικά κοινωνική μορφή της εργασίας (Heinrich, 2015).

Όπως έχουμε ήδη πει το εμπόρευμα είναι το αγαθό που πέρα από χρηστική διαθέτει και ανταλλακτική αξία. Η χρηστική αξία υπάρχει άσχετα από την ανταλλακτική. Η ανταλλακτική αξία δεν ενυπάρχει ουσιαστικά στα πράγματα αλλά δημιουργείται κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής στιγμιαία, είναι μια κοινωνική ιδιότητα των πραγμάτων. Εδώ υπεισέρχεται η έννοια της **μορφής**. Η υλική μορφή είναι το υλικό πχ από το οποίο είναι φτιαγμένο ένα πράγμα ενώ η κοινωνική μορφή του είναι ο ανταλλάξιμος χαρακτήρας που αποκτά το συγκεκριμένο αγαθό εντός κοινωνικής πραγματικότητας – προσδιορισμένης χρονικά.

Η ανταλλακτική σχέση που δημιουργήθηκε μεταξύ των εμπορευματοκατόχων κατέδειξε την αναγκαιότητα της εισαγωγής ενός γενικού ισοδυνάμου. Για να συσχετίσουν τα προϊόντα τους μεταξύ τους ως ανταλλακτικές αξίες έπρεπε να βρεθεί ένα **γενικό ισοδύναμο** που θα μπορούσε να συσχετιστεί με οποιοδήποτε προϊόν. Έπρεπε λοιπόν να βρεθεί ένα εμπόρευμα που θα λάμβανε τη μορφή του γενικού ισοδυνάμου.

Καίριο σημείο είναι εδώ το γεγονός πως δεν είναι οι εμπορευματοκάτοχοι που αποφάσισαν κάποια στιγμή στην ιστορία να εισάγουν τη μορφή του γενικού ισοδυνάμου καταστατικά, “έδρασαν πριν σκεφτούν”. Ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι σε αντίθεση με το τι πίστευαν οι άλλοι οικονομολόγοι (πχ Locke), δεν υπήρξε μια συμβουλευτικού τύπου συμφωνία κατά την οποία οι εμπορευματοκάτοχοι αποφάσισαν να αποδώσουν αξία σε ένα αντικείμενο και να το χρησιμοποιούν ως γενικό ισοδύναμο. Αυτό έγινε αυτόματα μέσω της διαδικασίας της ανταλλαγής για λόγους πρακτικότητας και ακολουθώντας τους “νόμους της φύσης των εμπορευμάτων”. Διότι ειδικά, ο κάθε εμπορευματοκάτοχος θα ήθελε το δικό του εμπόρευμα να είναι το γενικό ισοδύναμο και έτσι θα δημιουργούνταν ένα αδιέξοδο. Το χρήμα ήταν αναγκαίο να εισαχθεί αλλά αυτό δεν συνέβη με συνειδητό τρόπο.

“Ο χρηματικός κρύσταλλος είναι ένα αναγκαίο προϊόν της διαδικασίας ανταλλαγής, στην οποία εργασιακά προϊόντα διάφορων ειδών εξισώνονται πραγματικά μεταξύ τους και κατ’ αυτόν τον τρόπο μεταμορφώνονται σε εμπορεύματα.”

Η χρηματική μορφή προκύπτει όταν έχουμε τρία εμπορεύματα, εκ των οποίων τα δύο συγκρίνονται με ένα τρίτο για να καθοριστεί η αξία τους. Συνεπώς το τρίτο αυτό εμπόρευμα αποκτά τη μορφή του γενικού ισοδυνάμου (στιγμιαία κατά την διαδικασία ανταλλαγής). Το είδος του εμπορεύματος στο οποίο θα

προσκολληθεί η χρηματική μορφή εξαρτάται από τη σημαντικότητα και την σπανιότητα αυτού ή από το βασικό προϊόν της εγχώριας παραγωγής.

Από το πρώτο κεφάλαιο, όπου έχει αναλύσει ενδελεχώς την έννοια της αξιακής μορφής, γνωρίζουμε ότι η γενική αξιακή μορφή, το εμπόρευμα που λειτουργεί ως γενικό ισοδύναμο που εκφράζει την αξία πολλών εμπορευμάτων, διαφέρει από τη χρηματική μορφή λόγω κοινωνικής συνήθειας. Ο χρυσός για παράδειγμα (ειδική φυσική μορφή) έχει καθοριστεί ως γενικό ισοδύναμο ιστορικά μέσω μιας διαδικασίας παγίωσης.

“Για να γίνει αυτή η εκποίηση, οι άνθρωποι θα πρέπει απλώς να τεθούν σιωπηλά ο ένας απέναντι στον άλλο, ως ατομικοί ιδιοκτήτες εκείνων των εκποιήσιμων πραγμάτων, και, συνεπώς, ακριβώς μέσω αυτού, ως πρόσωπα ανεξάρτητα μεταξύ τους.”

Αξιοποιεί την έννοια της ξενότητας “Fremdheit” για να μπορέσει να κάνει τη διάκριση μεταξύ της καπιταλιστικής παραγωγής των εμπορευμάτων και των διάφορων μορφών κοινοτιστικής παραγωγής (πατριαρχική οικογένεια κλπ). Χαρακτηρίζει τους ιδιοκτήτες ως ξένους μεταξύ τους. Είναι ξένοι εφόσον είναι κάτοχοι ξεχωριστής ιδιοκτησίας- ιδιοκτησίας στην οποία ο άλλος ιδιοκτήτης δεν έχει πρόσβαση. Πρέπει να προηγηθεί αυτή η αλληλοαναγνώριση της μεταξύ τους ξενότητας και ατομικότητας. Ατομικό χαρακτήρα έχει εδώ και η εργασία που δαπανάται για να παραχθεί το προϊόν. Αντιθέτως, στις προκαπιταλιστικές κοινότητες «ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής προϋποτίθεται» Δηλαδή έχουμε ολόκληρη την κοινότητα ως ιδιοκτήτη που συνδιαλέγεται με την “ξένη” κοινότητα με σκοπό την ανταλλαγή.

Στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες η σχέση της ποσοτικής ανταλλαγής των εμπορευμάτων είναι εντελώς τυχαία. Η αξία δεν είναι καθορισμένη – η κοινότητα θέλει να ανταλλάξει κάτι με κάτι άλλο από άλλη κοινότητα. Πρόκειται για μη καθορισμένη ποσοτική σχέση, εδράζεται στη βουλευτική πράξη των κατόχων για ανταλλαγή. Σταδιακά καθιερώνεται η ανάγκη για ξένα χρηστικά προϊόντα και παγιώνεται ως κοινωνική συνήθεια η ανταλλαγή. Μέσω της συνήθειας λοιπόν παγιώνονται και τα καθορισμένα αξιακά μέγεθη για την ανταλλαγή. Οι κοινότητες επηρεάζονται και εσωτερικά από τη διαδικασία αυτή. Σταματά η εργασία με σκοπό την παραγωγή για την κάλυψη αναγκών, δηλαδή για χρηστική αξία και παράγονται προϊόντα εμπρόθετα για ανταλλαγή. Έτσι, προκύπτει ο διαχωρισμός χρηστικής και ανταλλακτικής αξίας.

“Η εμπορευματική ανταλλαγή αρχίζει εκεί που τελειώνουν οι κοινότητες, στα σημεία της επαφής τους με ξένες κοινότητες ή με μέλη ξένων κοινοτήτων.”

Η ανταλλαγή συνέβαινε στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες μόνο με ξένα προϊόντα, εξωτερικά, γι’ αυτό και οι νομαδικοί λαοί ήταν οι πρώτοι που απέκτησαν χρηματική μορφή (για λόγους ευχρηστίας κατά την ανταλλαγή).

Εκ φύσεως κάποια εμπορεύματα ή υλικά αναγνωρίζονται ως καταλληλότερα από άλλα για να λάβουν την μορφή του γενικού ισοδυνάμου λόγω των ιδιοτήτων τους. Πρέπει να κατέχουν ποιοτική ομοιομορφία, να είναι διαιρετά και ανασυνθέσιμα από τα μέρη τους. Ιστορικά τα εμπορεύματα που πληρούσαν αυτές τις ιδιότητες ήταν τα πολύτιμα μέταλλα, ο χρυσός και ο άργυρος. Έχουμε έτσι, από τη μία πλευρά τις φυσικές ιδιότητες των υλικών που τα καθιστούν αξίες χρήσης και είναι ανεξάρτητες από την κοινωνική διαδικασία της ανταλλαγής και από την άλλη αυτή την κοινωνική τους ιδιότητα που υπάρχει μόνο στην αλληλοσυσχέτιση των εμπορευμάτων.

Στο παράδειγμα του χρυσού, που λειτουργεί ως εμπόρευμα βλέπουμε όμως ότι διαθέτει πλέον δύο χρηστικές αξίες. Η μία είναι αυτή που προκύπτει από τις ειδικές λειτουργίες του μέσα στην κοινωνία - καθημερινότητα (πχ χρυσά δόντια) λόγω των συγκεκριμένων ιδιοτήτων του ως υλικού και η άλλη είναι η

χρηστική του αξία ως εμπόρευμα που μπορεί να αγοράσει άλλα πράγματα. Εφόσον ο χρυσός είναι εμπόρευμα και εφόσον τα άλλα εμπορεύματα αντιστοιχούνται με αυτό για να καθορίσουν την αξία τους, λαμβάνει τη μορφή του γενικού ισοδυνάμου, του **γενικού εμπορεύματος**.

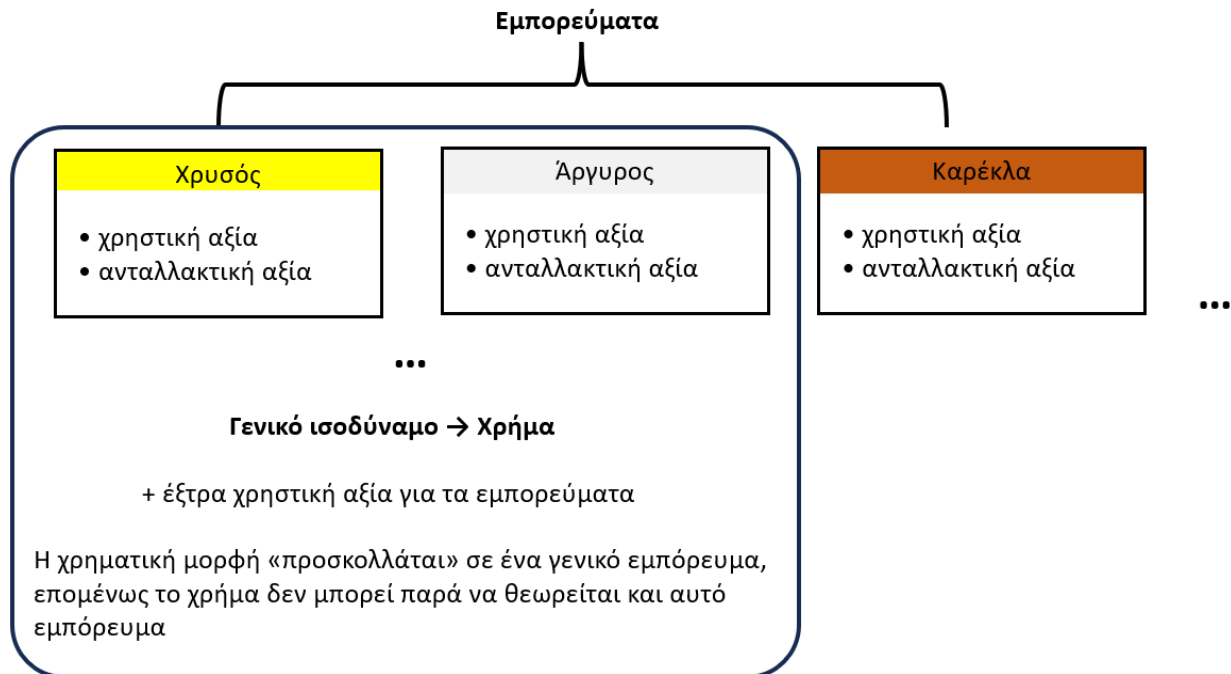
Σύμφωνα με την ανάλυση του Heinrich, η μαρξική θεωρία της αξίας είναι σαφώς προσδεσμένη με την έννοια του χρήματος. Ο Μαρξ φαίνεται να ασκεί κριτική στις λεγόμενες “προχρηματικές” θεωρίες της αξίας, στις θεωρίες δηλαδή που κατανοούσαν το χρήμα ως ένα επιπρόσθετο της θεωρίας της αξίας, σαν να μπορούσε να γίνει αυτή η ανάλυση χωρίς να συνυπολογίσουμε την ιστορική εμφάνιση του χρήματος.

“Είδαμε ότι η χρηματική μορφή είναι απλώς η αντανάκλαση των σχέσεων όλων των υπόλοιπων εμπορευμάτων (μορφή) που προσκολλάται σε ένα εμπόρευμα.”

Η χρηματική μορφή με βάση την προηγούμενη ανάλυσή του, προσκολλάται στο γενικό εμπόρευμα. Η χρηματική μορφή κρυσταλλώνεται σε ένα συγκεκριμένο είδος εμπορεύματος (χρυσός) - το χρήμα συνεπώς καθίσταται εμπόρευμα.

Για να το συνοψίσουμε σχηματικά μπορούμε να ακολουθήσουμε την συλλογιστική πορεία σκέψης για το χρήμα και την σύνδεσή του πχ. με τον χρυσό (ή γενικότερα το εμπόρευμα που η χρηματική μορφή “προσκολλάται”) ως εξής:

1. Ο χρυσός ως ένα μέταλλο που υπάρχει στην φύση λόγω της διαδικασίας της ανταλλαγής έχει μια χρηστική και μια ανταλλακτική αξία, όπως συμβαίνει με κάθε εμπόρευμα
2. Λόγω των ιδιαίτερων ιδιοτήτων του ταυτόχρονα λειτουργεί και ως γενικό ισοδύναμο όλων των εμπορευμάτων, επομένως κατέχει τον ρόλο του χρήματος
3. Επομένως ο χρυσός ή οποιαδήποτε άλλο αντικείμενο που λειτουργεί ως χρήμα αποκτά πλέον δύο χρηστικές αξίες αφού πέρα από την χρηστική αξία που είχε πριν, πλέον μπορεί να “αγοράσει” άλλα πράγματα.
4. Έτσι αναγκαστικά το χρήμα που έχει προσκολληθεί στον χρυσό (δηλαδή στο γενικό εμπόρευμα) λειτουργεί και αυτό ως εμπόρευμα

Η διαδικασία ανταλλαγής δίνει στο χρήμα (που έχει καταστεί εμπόρευμα) όχι την αξία του (όπως συνέβαινε με κάθε άλλο εμπόρευμα) αλλά την ειδική αξιακή μορφή του. Η σύγχυση μεταξύ αυτών των δύο, αναφέρει ο Μαρξ, οδήγησε πολλές πρότερες αναλύσεις στο να αποδίδουν μια “φανταστική αξία” στα πολύτιμα μέταλλα.

Εδώ ο Κάρολος κάνει μια διάκριση μεταξύ της **αξίας** που έχει ένα εμπόρευμα και της **ειδικής αξιακής μορφής**. Όπως γνωρίζουμε τα εμπορεύματα είναι αξίες καθώς κατά την ανταλλαγή γίνεται μια αφαίρεση ώστε να αντιπροσωπεύουν ένα ποσό αφηρημένης εργασίας. Έτσι όλα τα εμπορεύματα είναι αντικείμενα αξίας. Ωστόσο, ένα εμπόρευμα έχει μια ειδική αξιακή μορφή απλά επειδή όλα τα άλλα εμπορεύματα συγκρίνονται μαζί του. Δηλαδή, η ειδική αξιακή μορφή των εμπορευμάτων ουσιαστικά διαχωρίζει τα εμπορεύματα που λειτουργούν ταυτόχρονα ως “γενικά ισοδύναμα” με τα υπόλοιπα εμπορεύματα. Όμως τα εμπορεύματα που έχουν την ιδιότητα να αποτελούν γενικό ισοδύναμο στις εμπορευματολογικές συναλλαγές μπορούν ανά πάσα στιγμή να αλλάξουν. Επομένως, αν κάποιος δεν αντιλαμβάνεται την διάκριση μεταξύ αξίας και ειδικής αξιακής μορφής μπορεί να πέσει στην παγίδα ότι η αξία του χρήματος είναι φανταστική.

Συνεπώς, η χρηστική αξία του χρυσού ως εμπόρευμα γίνεται η γενική έκφραση της αξίας. Τα ξεχωριστά εμπορεύματα είναι απλώς συγκεκριμένες εκφράσεις αξίας σε αντιδιαστολή με το χρήμα ως εμπόρευμα που είναι η γενική έκφραση της αξίας. Άρα, όσο ο χρυσός εξακολουθεί να παραμένει χρήμα, λόγω της χρηστικής του αξίας να μπορεί να αγοράσει όλα τα άλλα εμπορεύματα γίνεται γενική έκφραση αξίας και όχι χρηστική αξία.

Το χρήμα, όπως και κάθε άλλο εμπόρευμα μπορεί να εκφράσει το αξιακό του μέγεθος μόνο σε σχέση με άλλα εμπορεύματα, δηλαδή δεν υπάρχει αξιακός προσδιορισμός του αξιακού του μεγέθους.

“Η αξία του καθορίζεται από τον εργάσιμο χρόνο που απαιτείται για την παραγωγή του και εκφράζεται στο ποσό κάθε άλλου εμπορεύματος στο οποίο έχει συμπληχθεί ίσος εργάσιμος χρόνος.”

Από την άλλη, προέκυψε ακόμη ένα σφάλμα, να κατανοείται το χρήμα ως ένα απλό σύμβολο αυτής της διαδικασίας, και αυτό επειδή το χρήμα, σε ορισμένες λειτουργίες του “μπορεί να αντικατασταθεί από απλά σημεία του εαυτού του”, από άλλες συμβολοποιήσεις δηλαδή (πχ χαρτονομίσματα όταν ο χρυσός λειτουργούσε ακόμη ως αντίκρισμα). Αν αναλύσουμε το χρήμα ως απλό σύμβολο τότε καταλήγουμε να θεωρούμε ότι το χρήμα προέκυψε ως “αυθόρμητο προϊόν αναστοχασμού”.

Συνεχίζοντας, ο Μαρξ λέει ότι η πρόκληση δεν είναι να κατανοήσουμε το χρήμα ως εμπόρευμα, αλλά να καταλάβουμε πώς και γιατί το εμπόρευμα γίνεται χρήμα εξαρχής. Μιλάει γι' αυτό υποθέτοντας ότι υπάρχει ένα πραγματικό πράγμα, όπως ο χρυσός, που αντιπροσωπεύει το χρήμα.

Ο Μαρξ ασκεί κριτική στην πολιτική οικονομία καθώς αυτή αρχίζει με το αποτέλεσμα της διαδικασίας χωρίς να αντιλαμβάνεται την κοινωνική διαμεσολάβηση. (Φετιχισμός)
Έτσι, ο ίδιος υποστηρίζει ότι ούτε ο χρυσός και το ασήμι είναι από την φύση τους χρήμα, ούτε η κοινωνία αποφασίζει συνειδητά το τι είναι χρήμα.

Οι άνθρωποι ξοδεύουν την εργασία τους με καθαρά ατομικιστικό τρόπο, ως ιδιωτική εργασία, ξέχωρα ο ένας από τον άλλον. Έτσι μόνο η ανταλλαγή μεσολαβεί ως οικονομική σχέση και γι' αυτό τα προϊόντα εργασίας τους καθίστανται εμπορεύματα. Ως αξίες όμως, τα εμπορεύματα μπορούν να συσχετιστούν μεταξύ τους μέσω ενός γενικού ισοδυνάμου. Έτσι, ο φετιχισμός του χρήματος είναι στην ουσία η ορατοποίηση του φετιχισμού του εμπορεύματος (γιατί χρήμα=εμπόρευμα) (κάτι το οποίο ισχύει είτε έχουμε εμπορευματικό είτε μη εμπορευματικό χρήμα). Γι' αυτό όπως παραθέτει ο Heinrich, “Η εξαφάνιση του χρηματικού εμπορεύματος δεν συνεπάγεται την εξαφάνιση του φετιχ του χρήματος”. Δηλαδή, ακόμη και αν το φυσικό εμπόρευμα (όπως ο χρυσός) που παραδοσιακά συνδεόταν με το χρήμα εξαφανιστεί, η σύγχυση και η στρεβλή αντίληψη για το χρήμα δεν εξαφανίζονται. Το “φετίχ του χρήματος” επιμένει, υποδεικνύοντας ότι τα υποκείμενα ζητήματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την αξία και το χρήμα υπερβαίνουν το συγκεκριμένο εμπόρευμα που χρησιμοποιείται ως χρήμα.